

AHISKALI ŞEFİKA HANIM ŞEYHZADE-EFENDİZE VE
AİLESİNİN AZERBAYCAN'DAKİ HAYATLARI VE FAALİYETLERİTHE LIFE AND ACTIVITIES OF AHISKA SHEIKHZADEH-
EFFENDIZADEH SHEFIKA- KHANYM AND HER FAMILY IN
AZERBAIJANЖИЗНЬ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АХЫСКА ШЕФИКИ ХАНЫМ
ШЕЙХЗАДЕ-ЭФЕНДИЗАДЕ И ЕЁ СЕМЬИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕMurad Haşimoğlu¹, Medine Bedel²**Makale Türü: Araştırma Makalesi****Makale Bilgileri****Geliş Tarihi**

04.12.2021

Kabul Tarihi

06.12.2021

Anahtar Kelimeler

Ahıska Türkleri

Azerbaycan

Şefika Hanım

Eğitim

Basın

Öz

Son dönemlerde Ahıska Türkleri ile ilgili yapılan çalışmalarda artış görülse de bu halk halen az bilinmekte ve ayrıca onlarla ilgili ortaya konulan bilgiler tartışmalı nitelik taşımaya devam etmektedir. Bu bağlamda göç kavramı Ahıska Türklerinin bugünkü durumunu şekillendiren temel unsur olduğundan, ilgili çalışmaların önemli bir boyutunu teşkil etmektedir. Ahıska Türkleri tarih boyunca tabi oldukları göç süreçleri sonucunda günümüzde toplam 10 devlette dağınık bir şekilde yaşamaktadırlar. Buldukları devletler bakımından Azerbaycan Ahıska Türkleri için birçok sebepten dolayı kayda değer bir konuma sahiptir. Buna bağlı olarak, ilgili çalışmada tarihsel perspektif açısından genel çerçeveye Ahıska Türkleri için Azerbaycan'ın önemi ortaya çıkarılacak ve bu önem Azerbaycan'a zamanında göç etmiş Ahıskalı Şefika Hanım Efendizade-Şeyhzade ve onun bazı aile fertlerinin Azerbaycan'daki hayatları ve faaliyetleri üzerinden değerlendirilecektir. Genel olarak mevcut çalışmanın tutarlığı için Türkçe, Rusça, İngilizce ve Azerbaycan Türkçesinde de yazılmış kaynaklara başvurularak, analiz yapılmaya çalışılacaktır. Akademik literatürde Ahıska ve Ahıska Türkleri hakkında yapılan çalışmalarda Azerbaycan konusu fazla işlenmediğinden, ilgili çalışma bir katkı mahiyetinde olması amaçlanmıştır.

Article Info**Received**

04.12.2021

Accepted

06.12.2021

Keywords

Ahıska Turks

(Meskhetian Turks)

Abstract

While recent studies on the Ahıska Turks (Meskhetian Turks) have increased, still little is known about this ethnic and the information about them continues to be controversial. Concept of migration in this context plays a significant role of related work, as it is the main element that shapes the current state of the Ahıska Turks. As a result of the migration processes they have been subjected to throughout history, Ahıska Turks live divided into 10 countries today. Among these countries, Azerbaijan has a significant position for the Ahıska Turks for many reasons. Thereupon, the importance of Azerbaijan for the Ahıska Turks will be revealed in

¹ Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, murad.khashimov32@gmail.com

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, madina.ahiskali@gmail.com

Azerbaijan
Shefika Khanym
Education
Press

the general context of the historical perspective of the study and evaluated through the life and activities of Ahıska Sheikhzadeh-Effendizadeh Shefika-Khanym and some of her family members in Azerbaijan who have migrated there in time. For the consistency of the current study, the analysis will be conducted by referring to the sources written in Turkish, Russian, English, and Azerbaijan Turkish. Since the subject of Azerbaijan is poorly known in the academic literature on Ahıska and Ahıska Turks, this research is intended to contribute to this field.

Информация о статье

Дата прибытия
04.12.2021

Дата приема
06.12.2021

Ключевые слова

Турки-ахыска
(Турки-месхетинцы)
Азербайджан
Шефика Ханум
Образование
Пресса

Резюме

Несмотря на то, что в последние годы наблюдается рост исследований о турках-ахыска (турках-месхетинцах), эти люди все еще малоизвестны, и поэтому информация о них носит определённые противоречия. В этом контексте концепция миграции является важным аспектом соответствующих исследований, поскольку является основным элементом, определяющим нынешнее положение турок-ахыска. В результате миграционных процессов, которым они подвергались на протяжении всей истории, турки-ахыска сегодня живут рассредоточенно в 10 государствах. Среди стран, в которых они находятся, Азербайджан имеет важное значение для турок-ахыска по многим причинам. Соответственно, в данном исследовании важность Азербайджана для турок-ахыска будет раскрыта в общих рамках с точки зрения исторической перспективы, и будет оцениваться на примере жизни и деятельности Шефика Ханум Эфендизаде-Шейхзаде и некоторых членов ее семьи в Азербайджане. В целом, для согласованности настоящего исследования будет проводиться анализ со ссылкой на источники, написанные на турецком, русском, английском и азербайджанском языках. Поскольку в исследованиях о турок-ахыска в академической литературе тема Азербайджана не так широко освещена, данное исследование призвано стать вкладом в этой области.

1. GİRİŞ

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren cereyan eden Osmanlı-Rus mücadelesi sonucunda Güney Kafkasya bölgesinde sınırların değişimi meselesi ortaya çıkmıştı (Askarova, 2006). Hâlihazırdaki Türkiye-Gürcistan sınırı, 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'yla belirlenmiş ve sınırlar içerisinde yer alan Ahıska bölgesi bu tarihten sonra kesin olarak ilgili sınırların dışında kalmıştır (Zeyrek, 2006). Bu duruma istinaden coğrafi konum açısından Ahıska, Türkiye'nin kuzeydoğusunda, Ardahan iline sınır teşkil eden, şimdilerde Gürcistan sınırları içinde bulunan, çok eski bir Türk yurdunun merkezidir. Abastuman, Adigön, Aspinza, Ahılkelek, Azgur ve Hırtız gibi önemli yerleşim birimleri ile 200'den fazla köyün merkezi olan Ahıska, Türkiye sınırına 15 km mesafede yer almaktadır (Zeyrek, 2001).

Türkiye, Rusya, ABD, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Ukrayna, Azerbaycan, Gürcistan, KKTC olmak üzere toplam 10 farklı devlette yaşamlarını sürdüren Ahıska Türkleri yaklaşık 600 binlik bir nüfusa sahiptir. Ahıska Türklerinin dünyadaki nüfusu konusunda sürekli olarak tahmini veriler kullanılmakta, bu durum Ahıska Türklerinin tarih boyunca yapılan nüfus sayımlarında farklı milletlerin içinde değerlendirilmelerinden kaynaklanmaktadır (Aydıngün ve diğerleri, 2016).

Azerbaycan, Ahıska Türklerinin bulunduğu devletlerden birisidir ve onların Azerbaycan'daki toplam nüfusu yaklaşık olarak 90 ile 100 bin arasında değişiklik göstermektedir (Pentikäinen & Trier, 2004). Yukarıda bahsedildiği gibi, ilgili çalışmada tarihsel perspektif açısından genel çerçeveye Ahıska Türkleri için Azerbaycan'ın önemi ortaya çıkarılacak ve bu önem Azerbaycan'a zamanında göç etmiş Ahıskalı Şefika Hanım Efendizade-Şeyhzade ve onun bazı aile fertlerinin Azerbaycan'daki hayatları ve faaliyetleri üzerinden değerlendirilecektir.

1.1. Ahıska Türkleri ve Azerbaycan

Ahıska Türklerinin gerek son sürgün ve esaret yılları ve gerekse daha önceleri Azerbaycan'la sıkı münasebetleri olmuştur. Bunun sebebini sadece coğrafi yakınlıkta aramak yanlış olur. Öyle anlaşılıyor ki, coğrafi yakınlıktan öte, millî değerlerin farkına vararak onlarla aydınlanma ve bu ortak değerlere sahip olan insanlarla kültürel yakınlık tesis etme de önemli bir faktördür (Zeyrek, 2001).

Bilindiği üzere, eski zamanlardan beri Ahıska Türkleri ve Azerbaycanlılar arasında sosyal, politik, ekonomik ve kültürel ilişkiler mevcuttu. 1829'da Rusya ile Türkiye arasında Edirne Antlaşması'nın imzalanmasının ardından, Türkiye ile Ahıska arasındaki mevcut ilişkiler ciddi şekilde kısıtlanmış oldu. Bu nedenle Ahıska Türkleri, etnik kültür geleneklerini korumak ve yakın coğrafyalarla bağlantılarını kaybetmemek için komşuları olan Azerbaycanlılarla iletişim kurmayı tercih etmişlerdir (Piriyeve, 2005). Bu bağlamda 1828 tarihli Edirne Antlaşması'ndan sonra, Ahıskalı aydınların Azerbaycan'a yönelerek orada eğitim ve basın hayatında önemli roller üstlenmeye başladıkları bilinmektedir (Zeyrek, 2001).

Bilindiği gibi Ahıskalı aydınların Azerbaycan bilim ve medeniyetinin, eğitim ve sanatının gelişimine büyük katkıları olmuştur (Buntürk, 2007). Bu hususu değerlendirmek adına mevcut çalışmada Şefika Hanım Efendizade-Şeyhzade ve onun ailesi örnek getirilecek ve onların Azerbaycan'daki hayatları ele alınacaktır.

1.2. Ahıska'da Bilim-Kültür ve Ahıskalı Aydınlar

9 Ağustos 1578'de gerçekleşen Çıldır Savaşı sonucunda Osmanlı'ya katılan Ahıska şehri, Şark Serdarı Lala Mustafa Paşa'nın 1578'de tahriri sonucunda Çıldır Eyaleti'nin merkezi haline gelmişti. Buna binaen ilgili eyalete bazen Ahıska eyaleti bile denilmiştir. Osmanlı dönemi idare sistemine göre köylerin birleşmesiyle “nahiyeler”, nahiyelerin birleşmesiyle “kazalar”, kazaların birleşmesiyle “sancaklar”, sancakların birleşmesiyle de “eyaletler” oluşmaktaydı. Bu bağlamda Osmanlı'ya katılan Ahıska, ilgili idare sistemine göre “sancak” olmuştu ve Ahıska Sancağı gibi ismiyle anılmıştır. Sancak, sonradan “coğrafi” ve “idari” açıdan belli bir bölgeyi ifade ettiğinden, çalışmada Ahıska bir bölge olarak ele alınmıştır. Bu husus çalışma açısından büyük önem arz etmekte, çünkü belirli dönemde yapılan anlaşmalarla Ahıska'nın coğrafi sınırları değişikliğe tabi tutulmuştur (Kırzioğlu, 1998; Kırzioğlu, 2013; Dedeoğlu, 2018; Emecen, 2019).

Ahıska, 250 yıl boyunca Anadolu'nun en kuzeydoğu bölgesi olarak çok şenlenmiş; birçok aydın ve şair yetiştirmiştir. Ahıska, ekseriyeti Müslüman Türk olan 50 bin nüfuslu, zengin ve tabii güzellikleriyle meşhur bir yerd. Üç katı suru, kudretli bir iç kalesiyle birlikte her evi âdeta bir kale niteliğindedir. Doğu Türkiye'nin Erzurum ve Trabzon'dan sonra gelen en önemli noktaları arasında sayılıyordu. Ahıska bölgesinde birçok mimari yapı icra edilmişti. Örnek vermek gerekirse, Ahıska Atabeklerinden Hacı Ahmed Paşa, selatin camileri örneğinde Ahıska'da 1570'te büyük bir sanat eseri olan Ahmediye Medresesi ile güneydeki Köroğlu Dağı'ndan gelen Tekepatlatan adlı güzel soğuk suyun aktığı çeşmeleri yaptırmıştı. Hacı Ahmed'in torunlarından Atabekli Küçük İshak Paşa'nın, Ahmediyeleri yapan Ahıskalı ustalara 1775-1784'te yaptırdığı Doğubayazıt'taki İshakpaşa Camii ve Sarayı, Külliyesi, bize Ahıskalı Türk mimarların ne üstün ve Selçuklu üslubuna bağlı ustalar olduğunu göstermektedir (Zeyrek, 2006; Kırzioğlu, 2013).

Bütün Kafkasların ve Osmanlı Devleti'nin her yerinde bilinen Ahmediye Camisi ve medresesi, Azgur'daki Ulu Cami, diğer dini merkezleriyle tanınan Ahıska, ulema ve evliyalar yurdu olmuştur. Ahıska ayrıca kendi bölgesinde ilahiyat, felsefe, ilmin, medeniyetin yükselmeye şahit olmuştur. 19. yüzyıla kadar yükselmeye devam eden Ahıska, 50.000 nüfusuyla dönemin önemli kültür merkezlerinden birisi haline gelmişti (Hacılı, 2014).

Ahıska, Osmanlı Devleti zamanında bir eyalet merkezi olduğu gibi aynı zamanda bir bilim ve kültür merkeziydi. Osmanlı asırlarında Ahıska medreselerinin o coğrafyada şöhreti vardı. Bu medreselerden birçok din âlimi ve hoca yetişmişti. Bu âlimlerin birçoğu Ahıska'dan çıkmış, Kars, Erzurum ve İstanbul'a giderek, bu şehirlerin ilim âleminde hatırı sayılır yer tutmuşlar, önemli mevkilere gelmişlerdi. Ahıskalı birçok önemli şahsiyet, Osmanlı asker ve sivil bürokrasisinde yer almış, birçok vali, beylerbeyi, serasker hatta kaptanıderya gibi devlet statülerine sahip olmuşlardır (Zeyrek, 2006; Şahin, Akalatun, & Orhan, 2017).

20. yüzyılın 20-30'larında, Ahıskalı aydınlar sayesinde Ahıska Türklerinin kültürel ve ekonomik gelişimi yoğunlaştı, yeni kültür ve eğitim merkezleri kuruldu, ulusal kadrolar büyütüldü, teknik ve pedagojik okullar açıldı ve genel olarak Ahıska bölgesinin gelişmişliği artmıştı (Аккиева, 2016: 16). Bu aydınlar arasında Ömer Faik Nemanzade (Numanzade), Osman Server Atabek, Ahmed Bey Pepinov, Mamed Zeki Dursunzade, Mamed Ali Bey, Afzal Bey, Mehmed Seyhzade ve bunun gibi birçok isim bulunuyordu. Bu isimler Transkafkasya bölgesinin kamusal hayatında önemli roller oynamışlardı. Onların faaliyetleri ve çıkardıkları gazete ve dergiler Ahıska Türkleri için büyük önem taşımaktaydı (Гаджиев, 2007; Akbaba, 2018).

Daha önce Ahıskalı aydınların ve genel olarak Ahıska'nın gelişiminde Azerbaycan'ın rolü ve yeri paha biçilmez bir nitelik taşıdığı söylenmişti. Bu anlamda hem Gürcistan'da hem de Azerbaycan'da yaşayan fikir ve düşünce insanları Ahıska Türklerine çeşitli yardımlarda bulunmuştu (Piriyeva, 2005). Yirminci yüzyılın başlarında Azerbaycan yardımıyla Ahıska'da Azerbaycan dilinde okullar açılmıştı. Azerbaycan dilinde gazeteler yayınlanmış, tiyatro oyunları icra edilmiş ve lise mezunları Bakü'de yüksek tahsillerine devam edebilmişlerdi (Erten, 2014).

Ahıska Türkleri kültür, eğitim ve basın alanlarında hazine niteliğinde çalışmalar yapmışlardır. Basın alanında Ahıska Türkleri tarafından çıkartılan gazete sayılarında ilgili dönemde Ahıska ilçelerinin sosyo-ekonomik durumu, tarımcılık, ziraat gelişimi, aile-geçim meseleleri, yer adları, eğitim-öğretim sorunları, kültür, öncül şahsiyetler ve buna benzer konular mevcuttu. Gazetelerde ayrıca edebiyat, folklor konuları da kaleme alınmıştı. Bu gazetelerin sayfalarında Gürcü edebiyatından Şota Rustaveli, İlia Çavçadze, Akaki Sereteli ve başkalarının, Azerbaycan edebiyatından Nizami Genceli, Mirza Feteli Ahundzade, Mirza Elekber Sabir, Samed Vurgun, Suleyman Rüstem, Mehmed Rahim, Resül Rıza, Mirza Bala Mehmetzade ve başkalarının, Rus edebiyatından Aleksandr Puşkin ve başkalarının şiirleri ve diğer edebi ürünlerinin yanı sıra, Ahıska Türklerinden olan edebiyat deyimlerine de yer verilmiştir. Yayınlanan gazetelerin dili Azerbaycan Türkçesiydi (Memmedli & Zeyrek, 2015).

20. yüzyılın 20-30'lu yıllarında amatör tiyatro kursları açılmıştı. 1934 yılında, Tiflis Azerbaycan Tiyatrosu'nun yardımıyla, İbrahim İsfahanlı yönetiminde, "Adıgön Tiyatrosu" faaliyete başladı (Гаджиев, 2007: 9). Şöyle ki, Adıgön Tiyatrosunun koyduğu "Altın Kaya" oyunu zamanın en popüler performanslarından biri olmuş ve şöhret kazanmıştır (Piriyeva, 2005).

Aktarılan bilgiler yorumlandığında, Azerbaycan'ın Ahıska Türkleri ve Ahıska ile ilgili tutumunun ne kadar değerli olduğu görülmektedir. Bir hususa ayrıca değinilmesi gerekmektedir, bu husus Azerbaycan dili ile alakalı olacaktır. Ahıska'daki eğitim, kültür, basın kurumlarının faaliyetleri Azerbaycan dili üzerinden yapıldığı görülmektedir. İlgili dönemin zorluklarına rağmen Azerbaycan dili bölgedeki etnik grupların iletişimde aracı bir dil olarak hizmet vermiştir ve özünde bölgenin tüm etnik grupların arasındaki ilişkilerin ana yoluydu (Шахбазов, 2016). Sonuç olarak, Azerbaycan Ahıska Türkleri için eğitimden kültüre, sosyal hayattan basına kadar birçok alanda yardımcı olarak, her zaman onların yanlarında olmuştur.

1.3. Ahıskalı Aydınların Azerbaycan'a Göçü ve Oradaki Faaliyetleri

Bu başlık adı altında farklı bir boyut olarak, Ahıskalı aydınların Azerbaycan'a göç süreçleri ve onların bu ülkede yaptıkları faaliyetler incelenecektir. Ahıska ve Ahıska Türkleri hakkında yapılan çalışmalarda Azerbaycan konusu fazla işlenmediğinden, ilgili çalışma söz konusu olan literatüre bir katkı mahiyetinde olacaktır. Buna bağlı olarak, Ahıskalıların dar günlerinde de Azerbaycan'ı gördüğümüz gibi, aynı şekilde Azerbaycan'ın eğitim, basın ve idare hayatında Ahıskalı aydınları görmekteyiz (Zeyrek, 2001).

Ahıskalı aydınların birçoğu Türkiye'de eğitim görmüş, Tiflis ve Azerbaycan'ın farklı şehirlerinde faaliyet göstermişler. Bu şehirler arasında Bakü, Şamahı, Şeki, Gence gibi şehirler ön plana çıkmaktadır. Genel çerçeveye Ahıskalı aydınların Azerbaycan'ın gelişimine çok yönlü katkı sağladığı söylenebilir (Qurbanov,1990). Ahıskalı aydınların fedakârlığı sayesinde Azerbaycan'da yeni tip "Usul-i cedid" mektepleri açılmış, Bakü'de ilk kız lisesi faaliyete geçmiştir (Buntürk, 2007).

Özellikle Azerbaycan'da petrolün ortaya çıkmasıyla gelişen sosyal ve ekonomik kalkınma Azerbaycan'daki eğitilmiş halkın bilimsel, edebî ve felsefi çıkarlarını büyük ölçüde yeniledi ve genişletti. Eğitim, tiyatro vb. alanlarda ortaya çıkan çeşitli okullar entelektüel kesiminin yenilenmesine ve yeni, modern aydınların ortaya çıkmasına katkıda bulundu (AMEA A.Bakıhanov Adına Tarıx İnstitutu, 2007). Bakıldığında Azerbaycan'da yaşanan ekonomik ve sosyal kalkınmanın getirdiği imkanlar ülkede aydın kesimin oluşmasında büyük rol oynamıştır. Öte yandan ülkedeki sosyo-ekonomik gelişmişliğin getirdiği imkânlar özellikle Bakü merkezli hem iç hem de dış göçe sebep verdi. Azerbaycan'da kent yaşamının canlanmasıyla, kentlere olan göçler artmaya başlamıştır. Bu göçler genellikle Bakü, Gence, Şamahı, Nahçıvan, Ordubat ve Kuba gibi şehirlere yapılmaktaydı. Göç edenlerin büyük kısmı sanatkar ve tüccar olmakla birlikte ekincilik ve bağcılık gibi meslekleri yapan kişilerde onların arasında yer almaktaydı (Yeşilot, 2015). Buna bağlı olarak, Azerbaycan'a göç edenler arasında Ahıskalı aydınlar da yer almıştır.

19. yüzyıldan başlayarak 20. yüzyılın çeşitli devirlerine dek Ahıskalıların tanınmış aydınları Ömer Faik Nemanzade, Ahmedbey Pepinov, Fürget Hanım Hocasade, Şefika Hanım Şeyhzade-Efendizade, Bağış Hanım Memmedzade, Profesör Fuad Efendiyev, Profesör Abdurrahman Gülehedov, Profesör Halid Gülehedov, Sosyalist Emeği Kehramanları Mövlüd Bayraqdarov, Abuzer Bayraqdarov, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin emektar sanatçısı Sevda Ahmet kızı Neymanzade, Ahıska'ya dönüş sürecinde en aktif isimlerden olan Enver Odabaşev, Yusuf Serverov ve birçok isim daha Azerbaycan'da belirli dönemlerde yaşamışlardır. Bu şahsiyetler, Ahıska'yı vatan toprağı olarak görmelerinin yanı sıra, aynı zamanda Azerbaycan'ı da kendilerine vatan saymışlardır. Onlar Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatında etkin görev yaparak, Azerbaycan'ın gelişiminde önemli roller üstlenmişlerdir (Piriyeva, 2005; Babayev, 2016; Buntürk, 2007).

Azerbaycan bilim ve medeniyetinde birçok Ahıskalı aydın görülmektedir. Bu anlamda çalışmada Şefika Hanım Efendizade-Şeyhzade ve onun bazı aile fertlerine yer verilecek, onlarla ilgili bazı bilgiler aktarılacaktır.

1.4. Şefika Hanım Şeyhzade-Efendizade ve Ailesi – Azerbaycan'daki Yaşamları ve Faaliyetleri

Şefika Hanım ve onun aile fertleri, Azerbaycan'da aydınlanmanın ilk temsilcilerindedir. Bununla ilgili olarak Azerbaycan basınında sayısız yazı bulunmaktadır (Zeyrek, 2001: 116-117).

Şefika Şeyhzade-Efendizade, 1882 yılında Tiflis vilâyetine bağlı Ahıska kazasının Azğur köyünde doğmuştu. Bellidir ki, tarih boyu Türklerin meskeni, vatani olmuş Ahıska bölgesinde ünlü yerleşim yerlerinden biri de Azğur'dur. Bu köy ve onun yöresi kültür, eğitim, edebiyat, bilim hazinemize Şefika

Hanımla birlikte, ünlü gazeteci ve toplumcu Ömer Faik Nemanzade'yi, 1918-1920 yılları Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurucularından Ahmet Cevdet Pepinovları da vermiştir. İlköğrenimini ailede kendi babasından alan Şefika Hanım, gözünü hayata açtığında kitaplar arasında büyümüş, Arapça ve Farsça öğrenmiş ve ayrıca Avrupa ve Rus kültürüne ait bilgiler de almıştı. 14 yaşından itibaren sevdiği öğretmenlik mesleğiyle meşgul olmuş, çeşitli okullarda çalışmıştı (Memmedli & Gocaeva-Memmedova, 2012; Goca Memmedli, 2021).

Kız ve kadınların eğitimi ilgili dönemde önemsenen konular arasında yer almaktaydı. Bu bağlamda önemli çabaları sarf edenler arasında Hacı Zeynelabidin Tagiyev ismi ön plana çıkmaktaydı. Tagiyev'in maddi desteğiyle Bakü'de ilk Rus Müslüman Kadın Okulu faaliyete başlamıştı. Daha sonra Yelizavetpol, Ağdaş, Kazak, Şamahı, Gökçay ve diğer şehirlerde de kız mektepleri açılmıştı. Bu okullarda Azerbaycan'ın önde gelen kadın eğitimcileri ders vermekteydi (Suleymanlı, 2006). Bu okullarda ders verenler arasında – Şefika Hanım da yer almaktaydı. Rus Müslüman Kadın Okulunun açılmasında önemli rol oynamış olan toplumsalacı Neriman Nerimanov, Şefika Hanım'ın babasına mektup yazarak, kızını bu okula göndermesini rica etmişti. Babası da, Şefika Hanım da bu davetten memnun kalarak, adı geçen okula geldikten sonra Türk dili (Azerbaycan Türkçesi) ve edebiyatı dersleri vermişti. Ayrıca Şefika Hanım burada öğretmenliğin yanında, tiyatro ve basınla da ilgilenmişti (Vəliyev, 2018).

Şefika Şeyhzade-Efendizade'nin öğretmenlik biyografisine bakıldığında geniş bir yelpaze söz konusudur:

- 1896-1901, Dârü's-süeda Mektebi kız sınıfı/Şeki;
- 1901-1910, Birinci Rus-Müslüman Mektebi/Bakü;
- 1910-1920, İkinci Rus-Tatar(Türk) Kız Mektebi/Bakü;
- 1915-1916, İki senelik pedagojik kurslar/Bakü;
- 1910-1926, Dârü'l-muallimat (Yüksek Kız Muallim Mektebi)/Bakü;
- 1923-1927, Azerbaycan Parti ve Sovyet Okulu/Bakü;
- 1924-1929, Cahilliği lağvetme kursları/Bakü.

Görüldüğü üzere, daha 1896 yılında 14 yaşındayken Azerbaycan'ın Şeki şehrinde özel kız okulunda ders vermeye başlayan Şefika Hanım, daha birçok okulda ders vermiştir ve bununla da o, bütün Azerbaycan'da kadınlar arasında ilk öğretmen olma şerefine nail olmuştu (Memmedli & Gocaeva-Memmedova, 2012). Bu anlamda Şefika Hanım'ın öğrencileri arasında, Azerbaycan'ın ilk yükseköğrenim görmüş kadını Sona Ahund(ova), Azerbaycan'ın ilk eğitim bakanı Ayna Sultan(ova), Azerbaycan'ın halk şairi unvanlı Mirvarid Dilbazı, ilk kadın eğitimciler Sara Talış(inskaya), Nebat Neriman(ova), Gevher Gazı(eva), Mine Mirza(eva) ve bunun gibi birçok isim yer almaktadır (Memmedli & Gocaeva-Memmedova, 2012; Goca Memmedli, 2021).

Öğretmenliği yanı sıra basın konusunda uzman çalışmalar yapan Şefika Hanım, özellikle kadınlar eğitimi gibi konulara ağırlık vermiştir. O, yazarlık faaliyetine ise 1903'te "Şarki Rus" gazetesinde başlamıştır. Daha sonra "Debistan", "Mektebi", "Fukara Füyuzatı", "Dirlik" dergileri ve "Açık söz" gazetesinde terbiye konusuna hasredilmiş makaleleri yayınlanmıştır, ayrıca 1914'te "İki Yetim" adlı kitabı basılmıştır. 1923'te "Şark Kadını" dergisinde "Bedi edebiyat" şubesinin müdiresi olmuştur. Bu yazılarında, Şefika Hanım dönemin sosyo-politik yaşamı, kadın konusu, okuma yazma bilmeme, mülteci sorunları, çocukların eğitimi ve okul eğitimi vb. gibi meselelere değinmekteydi. Öte yandan, bu meselelerin çözümü için dönemin entelektüellerini ve eğitimcilerini bir araya getirerek, bunların üstesinden gelmenin yollarını aramaktaydı (Kırım Haber Ajansı, 2017; Qulueva, 2019).

Öte yandan Şefika Hanım, edebiyat tarihinde de özgün yere sahiptir. Çocuk hayatını konu edinen hikâyeleri Bakü'nün "Debistan" ve "Mektep" dergilerinde yer almıştı. 1914 yılında onun İki Yetim

yahut Kerim'in Himmeti adlı kitabı Kaspi matbaasında basılmıştı. Kitaptaki aynı adlı hikâyenin ana fikri olarak çocuklarda dostluk, hayırseverlik, insanî duyguların terbiyesi öne çıkarılmıştı. Onun hikâyelerinden bazıları şunlardır: İki Kızın Sohbeti, Şeker Elması, Vahşiler Ekmekçisi, İlk Sevgi, Rüya, Muallimlik Nedir, Mükâfat. Bu hikâyeler çocuk edebiyatının ilk ve kıymetli ürünleri olarak değerlendirilmektedir. Onun "Gülmeli Nağıllar" (mizahî masallar) dizisinden masalları Azerbaycan çocuk edebiyatının ilk örneklerinden sayılmaktadır. Bu eserlerde çocuklarda vatan sevgisi, hayırseverlik, mertlik, helallik gibi karakterler terbiye edilmişti (Çitilov, 2021).

Şefika Hanım genel anlamda 1932 yılına kadar öğretmenlik, eğitimcilik faaliyetlerini, ömrünün sonuna kadar da gazetecilik ve yazarlık faaliyetlerini aralıksız devam ettirmişti. Şefika Hanım, 29 Temmuz 1959 tarihinde 77 yaşındayken Bakü'de hayata veda etmiştir. Hâlihazırda Bakü şehrinde Binegedi ilçesine bağlı Sulutepe kasabasında sokaklardan biri ve yine Bakü şehri Yasamal ilçesi Abbas Mirza Şerifzade Sokağı 173 adresindeki 13 numaralı orta öğretim okulu Şefika Şeyhzade-Efendizade adını taşımaktadır (Çitilov, 2021).

Buna bağlı olarak, ilk kadın öğretmen, ilk kadın eğitimci-pedagog, ilk kadın gazeteci, ilk kadın yazar gibi unvanlara sahip olan Ahıskalı Şefika Şeyhzade-Efendizade'nin adı ve faaliyeti, günümüzde Azerbaycan'da ve bütün Ahıskalılar tarafından övünçle anılmaktadır (Memmedli & Gocaeva-Memmedova, 2012).

1.4.1. Şefika Şeyhzade-Efendizade'nin babası Mehmet Şeyhzade

Şefika Hanım'ın aile üyelerine değinecek olursak, onun aile fertlerinin de aynı şekilde Azerbaycan'ın tarihinde önemli yerlere sahip oldukları söylenebilir.

Şefika Şeyhzade-Efendizade'nin babası Mehmet Şeyhzade'nin Azerbaycan eğitim hayatında, çok önemli yeri bulunmaktadır. Şeyhzade, Azerbaycan'da kız okulları açmış ve öğretmenlik yapmıştır (Zeyrek, 2001). Mehmet Şeyhzade dönemin ileri gelen aydınlarından, din yöneticilerinden, pedagoglarındandı. Basın organlarında geniş faaliyet göstermiş, Azerbaycan'da Usul-i Cedit okullarının açılmasında, halk eğitiminin geliştirilmesinde önemli rol oynamıştı. Kızları Şefika ile Saide'ye de ders verip, öğretmen olarak yetiştirmişti. Şeyhzade, Azerbaycan'ın güzel köşelerinden biri olan Şeki şehrinde "Dârüssüeda/Mutlular Evi" adlı mektebinde ders vermiştir (Memmedli & Gocaeva-Memmedova, 2012). Zamanında Türkiye'de eğitim almış olan Mehmet Bey, birçok Ahıskalı aydının yetişmesinde büyük rol oynamıştır, fakat onun hayatı ve faaliyetleri yeterince araştırılmamıştır. Ek bilgi olarak, Ömer Faik Nemanzade de hayatının bir döneminde onunla birlikte çalışmış, onun deneyimlerinden yararlanmıştı (Buntürk, 2007).

1.4.2. Şefika Şeyhzade-Efendizade'nin oğulları - Fuad Efendiyeve ve Âdil Efendiyeve

Şefika Şeyhzade-Efendizade'nin en büyük eseri oğullarıdır, meşhur cerrah Fuad Efendiyeve ve büyük gazeteci-mütercim Âdil Efendiyeve'dir (Zeyrek, 2001; Buntürk, 2007).

Bilim adamı-cerrah, Tıp Bilimleri Doktoru, Profesör, Onurlu Bilim Adamı, Azerbaycan'ın Onurlu Doktoru, Azerbaycan Bilimler Akademisi Sorumlu Üyesi olan Fuad Efendiyeve, 23 Şubat 1909'da Bakü'de doğdu. 1927-1932 yılları arasında Azerbaycan Devlet Tıp Üniversitesi'nde eğitimini tamamlayan Efendiyeve, tıp alanında birçok araştırma ve bilimsel yazılar geliştirmiştir. Azerbaycan tıbbına büyük katkıları olan Efendiyeve, zamanında milletvekili olarak görev yapmış ve birçok madalya ve ödül almıştır. Ayrıca Bakü'de bulunan 4 numaralı hastane onun adını taşımaktadır (Ənbiya Oğlu, 2002).

Adil Efendiyeve, 30 Ekim 1907'de dünyaya geldi ve ilk ve orta eğitimini burada tamamladı. 1929 yılında Azerbaycan Devlet Üniversitesi Şark Fakültesinin Dilcilik bölümünden mezun olan Efendiyeve, 1925-1939 yılları arasında Azerbaycan Devlet Neşriyatında çeşitli görevlerde bulundu ve daha sonra

1954-1964 yılları arasında Azernesır'ın müdürlüğünü yürüttü. Yine birçok farklı önemli yerlerde görev alan Efemdiyev, Puşkin'in eserlerini Azerbaycan Türkçesine tercüme eden ilk kişidir. İlk şiirlerini 1920 yılında Adil Necdet mahlasıyla neşreden Adil Bey, Sovyetler Birliği döneminde altı kez milletvekili seçilmişti (Gasimov, 2017; Azerbaycan Edebiyatı İsimler Sözlüğü, 2019).

2. SONUÇ

Bilindiği üzere Ahıska Türklerinin gerek son sürgün ve esaret yılları ve gerekse daha önceleri Azerbaycan'la sıkı münasebetleri olmuştur. Bunun sebebini sadece coğrafi yakınlıkta aramamak lazım. Bu açıdan coğrafi yakınlıktan öte, millî değerlerin farkına vararak onlarla aydınlanma ve bu ortak değerlere sahip olan insanlarla kültürel yakınlık tesis etme de önemli bir faktördür. Buna göre Azerbaycan'ın birçok açıdan Ahıska tarihinde önemli yer kapladığı görülmektedir. Azerbaycan-Ahıska çizgisinde birçok konu önemini ortaya koymaktadır ve bu konular arasında ise aydınlar konusu özel bir ihtivaya sahiptir.

Bu anlamda özellikle Azerbaycan'da petrolün ortaya çıkmasıyla gelişen sosyal ve ekonomik kalkınma Azerbaycan'daki eğitimli halkın bilimsel, edebî ve felsefî çıkarlarını büyük ölçüde yeniledi ve genişletti. Eğitim, tiyatro ve bunun gibi alanlarda ortaya çıkan çeşitli okullar entelektüel kesiminin yenilenmesine ve yeni, modern aydınların ortaya çıkmasına katkıda bulundu. Bakıldığında Azerbaycan'da yaşanan ekonomik ve sosyal kalkınmanın getirdiği imkânlar ülkede aydın kesimin oluşmasında büyük rol oynamıştır. Oluşan aydın kesimi ayrıca dışardan gelen göçler sayesinde de genişlemiş ve Ahıskalı aydınlar bu bağlamda belirtilen kesime katılarak, kendi katkılarını meydana getirmişlerdir. Ahıskalı aydınların birçoğu Türkiye'de eğitim görmüş, Tiflis ve Azerbaycan'ın farklı şehirlerinde faaliyet göstermişler. Bu şehirler arasında Bakü, Şamahı, Şeki, Gence gibi şehirler ön plana çıkmaktadır. Genel çerçeveye Ahıskalı aydınların Azerbaycan'ın gelişimine çok yönlü katkı sağladığı sonucuna varılabilir.

Bu çalışmada Azerbaycan'a zamanında göç etmiş Ahıskalı Şefika Hanım Efendizade-Şeyhzade ve onun bazı aile fertlerinin Azerbaycan'daki hayatları ve faaliyetleri ele alınmış, onların Azerbaycan'a sundukları katkılar ortaya konulmuştur. İncelenen bu tarihsel örnek sayesinde Ahıska Türklerinin dar günlerinde de Azerbaycan'ın ve buna benzer şekilde Azerbaycan'ın eğitim, basın ve idare hayatında da Ahıskalı aydınların bulunduğu anlaşılmaktadır.

EXTENDED SUMMARY

While recent studies on the Ahıska Turks have increased, still little is known about this ethnic and the information about them continues to be controversial. The concept of migration in this context plays a significant role in related work, as it is the main element that shapes the current state of the Ahıska Turks.

As a result of the migration processes they have been subjected to throughout history, Ahıska Turks live divided into 10 countries today. Today, Ahıska Turks, who live in 10 different states including Turkey, Russia, the USA, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Ukraine, Azerbaijan, Georgia, and TRNC, have a population of approximately 600 thousand. Estimated data about the population of the Ahıska Turks in the world is constantly used since the Ahıska Turks have been evaluated among different nations in the censuses made throughout history.

Therefore, in terms of the countries, Ahıska Turks are in, Azerbaijan has a significant position for them for many reasons. Ahıska Turks had close relations with Azerbaijan both in the last years of exile

and captivity and before. It would be wrong to examine the only geographical point of this case since being aware of national values and enlightening Ahıska with them and establishing cultural closeness with people who have these common values are also important factors.

As it is known, social, political, economic, and cultural relations put in touch with Ahıska Turks and Azerbaijanis since ancient times. Therein, especially Ahıska intellectuals have made great contributions to the development of Azerbaijani science and civilization, education, and art. To evaluate this issue, Sheikhzadeh-Effendizadeh Shefika-Khanym and some of her family members' life were taken as an example in the present study. Accordingly, the importance of Azerbaijan for Ahıska Turks was revealed with a general framework in terms of historical perspective through the lives and activities of Sheikhzadeh-Effendizadeh Shefika-Khanym and some of her family members in Azerbaijan. In addition, for the consistency of the current study, the analysis was conducted by using sources written in Turkish, Russian, English, and Azerbaijani Turkish which made an important contribution to the quality of the study.

Researches show that Sheikhzadeh-Effendizadeh Shefika-Khanym and some of her family members contributed in many fields, especially in education and press. In this study, the main lines of Sheikhzadeh-Effendizadeh Shefika-Khanym and her family members were examined. As seen from the study, Shefika-Khanym took an active role in education, press, literature, and similar fields and achieved many successes. In this sense, Shefika-Khanym, at the age of 14 started to teach in a private girls' school and in many other schools in Sheki, Azerbaijan in 1896 and had the honor of being the first teacher among women of Azerbaijan. Shefika-Khanym as a teacher focused on women's education issues. In 1903 she started writing for the *Şarki Rus*". Later, her articles devoted to the subject of education were published in "Debistan", "Mektebi", "Fukara Füyuzatı", "Dirlik" magazines and "Açık Söz" newspaper, and in 1914 her book "İki Yetim" was published. In these articles, Shefika-Khanym focuses on the socio-political life of that period, women issues, illiteracy, refugee problems, children's education, school education, etc.

On the other hand, Shefika-Khanym has a unique place in the history of literature. Her stories about children's life were published in Baku's "Debistan" and "Mektep" magazines. In 1914, her book «İki Yetim yahut Kerim'in Himmeti» was printed in the Kaspi printing house. The family members of Ms. Shefika were also researched. Mehmet Sheikhzade, the father of Shefika-Khanym has a very important place in the educational life of Azerbaijan. Sheikhzade as one of the leading intellectuals of the period opened girls' schools and taught in Azerbaijan. On the other hand, his sons, the famous surgeon Fuad Efendiev and the great journalist-translator Adil Efendiev were very prosperous in their fields.

As a result, the social and economic development that developed especially with the emergence of oil in Azerbaijan greatly renewed and expanded the scientific, literary, and philosophical interests of the educated people in Azerbaijan. Various schools that emerged in education, theater, and similar fields contributed to the renewal of the educational field and the emergence of new, modern intellectuals. Researches show that the opportunities brought by the economic and social development in Azerbaijan played a great role in the formation of the intellectuals in the country. The formed intellectuals have also increased due to immigration from abroad, and Ahıska intellectuals have made their contributions by taking part in the educational field. Many Ahıska intellectuals were educated in Turkey and worked in different cities of Tbilisi and Azerbaijan, especially in Baku, Shamakhi, Sheki, and Ganja. It can be concluded that Ahıska intellectuals contributed to the development of Azerbaijan in many ways.

KAYNAKÇA

- Akbaba, E. (2018). *Ahıska'dan Anadolu'ya göçler (1828-1921)*. İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Yüksek Lisans Tezi.
- AMEA A. Bakıhanov adına tarix institutu. (2007). *Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. IV cild (XIX əsr)*. Elm.
- Askarova. A. (2006) Konferanslar döneminde (Trabzon, Batum, İstanbul) Güney Kafkasya sınırlarının belirlenmesi. A. Ahmetbeyoğlu, R. Ahışalı, F. Sancaktar, H. Demiroğlu & Y. Başkan içinde, *Kafkas Dosyası* (s. 151-182). TATAV Yayınları.
- Aydingün, A., Balım Harding Ç., Hoover, M., Kuznetsov I. ve Swerdlow, S. (2016). Ahıskas Turks: An Introduction to Their History and Resettlement Experiences, *Cultural Orientation Resource Center*, Center for Applied Linguistics, Washington.
- Azerbaycan edebiyatı isimler sözlüğü (2019). *Adil Efendiyev (1907-1973)*. http://azerbaycanedebiyati.com/index.php/sayfa/detay/adil_efendiyev. (Erişim tarihi 01.12.2021)
- Babayev, B. (2016). Eski Çarlık Rusya'sından Sovyetler Birliği çöküşüne kadarki coğrafyada yaşamış Ahıska Türklerinin tarihi kaderinde Azerbaycan'ın yeri. *Uluslararası Ahıska Türkleri Sempozyumu* içinde (499-507). Erzincan Üniversitesi Yayınları.
- Buntürk, S. (2007). *Rus-Türk mücadelesinde Ahıska Türkleri*. Berikan Yayınları.
- Dedeoğlu, A. (2018). *Ahıska bölgesinde Kıpçakların tarihi (XI-XVI. yüzyıllar arası)*. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Emecen, F. (2019). *Çıldır Eyaleti*. DİA İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/cildir-eyaleti>, (Erişim tarihi 15.10.2021)
- Ənbiya Oğlu, Ə. (2002). *XX əsrin 100 görkəmli Azərbaycanlısı*. “Sumqayıt” Nəşriyyatı.
- Erten, H. (2014). *Diasporada dini yaşamak: Azerbaycan Ahıska Türkleri örneği*. Palet Yayınları.
- Gasimov, Z. (2017). *Historical Dictionary of Azerbaijan (Historical Dictionaries of Asia, Oceania, and the Middle East)*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Goca Memmedli, G. (2021). *Ahıska bölgesinde Türklerin eğitim tarihi*. Eğitim Yayınevi.
- Hacılı, A. (2014). *Ahıska Türkləri: inanc dünyası*. Mütərcim.
- Kırım Haber Ajansı. (2017). 2. *Türk Dünyası kadın yazarlar sempozyumu gerçekleştirildi*. <http://old.qha.com.ua/tr/yasam-olaylar/quot-2-turk-dunyasi-kadin-yazarlar-sempozyumu-quot-gerceklestirildi/163463/> (Erişim tarihi: 15.11.2021)
- Kırzioğlu, F. (1998). *Osmanlıların Kafkas ellerini fethi (1451-1590)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kırzioğlu, F. (2013). Ahıska bölgesi ve Türklük. *Bizim Ahıska Dergisi*, 15-17.
- Memmedli, Ş. (2011). Ahıskalı Ömer Faik Numanzade'nin edebî kişiliği ve bir makalesi. *Bizim Ahıska*, 13. Sayı. 38-43.
- Memmedli, Ş., & Gocæva-Memmedova, G. (2012). Ahıskalı ilk kadın eğitimci Şefika Şeyhzade-Efendizade. *Bizim Ahıska*, Sayı 27, 13-16.
- Memmedli, Ş., & Zeyrek, Y. (2015). Sürgün öncesi Ahıska'da Türkçe basın faaliyetleri. *Uluslararası Ahıskalı Türklerin Hukuki ve Sosyal Sorunları Sempozyumu 14-15 Nisan 2014* içinde (407-421). Astana Yayınları.

- Piriyeva, S. (2005). *Axısqa Türkleri Azərbaycanda-tarixi-sosyal-medeni heyatı*. Elm.
- Qulueva, S. (2019). *Mübariz qadın Şəfiqə Əfəndizadə*. Azərbaycan Respublikası Prezident İşlər İdarəsi Siyasi sənədlər Arxivi: <http://presarxiv.gov.az/az-opennews/299.html#.XfKRk-gzY2z> (Erişim tarihi: 20.11.2021)
- Qurbanov, Ş. (1990). *Mesheti Türkleri*. Diderginler.
- Şahin, M., Akalatun, Y., ve Orhan, F. (2017). Geçmişten günümüze Ahıska Türklerinin bilim ve bürokrasi alanında yetiştirdiği önemli şahsiyetler. *Uluslararası Ahıska Türkleri Sempozyumu* içinde (23-29). Erzincan Üniversitesi Yayınları.
- Suleymanlı, E. (2006). *Milletleşme sürecinde Azerbaycan Türkleri*. Ötüken Neşriyat.
- Vəliyev, Ə. (2018, 11 7). *Azərbaycan Cümhuriyyəti Parlamentinin ilk qadın əməkdaşı*. KASPI: <http://kaspi.az/az/azerbaycan-cumhuriyyeti-parlamentinin-ilk-qadin-emekdası-fotolar/pages/q.pdf> (Erişim tarihi: 10.11.2021)
- Yeşilot, O. (2015). *Ateş çemberinde Azerbaycan*. Yeditepe Yayınevi.
- Zeyrek, Y. (2001). *Ahıska Türkleri ve Ahıska bölgesi*. Pozitif Matbaacılık.
- Zeyrek, Y. (2006). *Ahıska araştırmaları*. Kozan Ofset Matbaacılık.
- Аккиева, С. (2016). *Турки-месхетинцы в КБР: демографическое и этнокультурное развитие*. Издательский отдел ИГИ КБНЦ.
- Гаджиев, А. (2007). Ахалцихские Турки: история, этнография, фольклор. *IRS-Наследие, Энос*, 8-19.
- Шахбазов, Т. (2016). О роли Азербайджанского языка в быту и культуре кавказских народов в XIX веке. *Журнал "Крымское Историческое Обозрение"*, 159-170.